

Az antropológia alkalmazása – kikerülhetetlen kihívás

(*Reflexiók Biczó Gábor írására, 1*)

*Közös barátunkra,
a tudását mások védelmére alkalmazó
Takács Andrásra emlékezve*

1. E sorok olvasói közül sokak számára közismert, hogy Biczó Gábornak nem a jelen írás az első kísérlete arra, hogy felhívja a figyelmet az alkalmazott antropológiára. A nagy ívű előzménytörténeti kontextust felmutató írás nyomán a felkínált korreferátori lehetőséggel úgy szeretnék élni, hogy a témát röviden az antropológia alkalmazására tágitva és a tudományos szöveghez képest talán kissé szabadabb stílusban tárgyalom.
2. Biczó Gábor törekvése bennem mindenekelőtt néhány kontextust idéz fel, amelyek környezik e figyelemfelhívást. Hova is érkezik ez a szöveg? Azaz, mi az a tudományos és hétköznapi közeg, amely találkozik majd ezzel az írással? 2013 végén egy társadalomtudományi szak egyetemi oktatójaként számomra a legfontosabb e kontextusok közül talán a társadalomtudományok helyzete a mai Magyarországon. Nem kétséges, hogy a rendszerváltás utáni évtized sikerei, intézményfejlődése és kiugró egyetemi hallgatói érdeklődése után napjainkban a társadalomtudományok komoly kritikáktól, bizonyos mértékig gyanakvással övezettek. Az oktatáspolitikai vagy a tudományfinanszírozás területén súlyos vereségeket szenvedtek el a társadalomtudományok. Ami még ennél is fájóbb, az az ebből derivált, a nem-társadalomtudományos értelmiség körében megtapasztalható populáris és közhelyes kritika, de legalábbis teljes szolidaritáshiány. Ilyen körülmények közepette soha jobban nem volt szükségük a társadalomtudományoknak arra, hogy bizonyítsák relevanciájukat. Az alkalmazott antropológia ebben a kontextusban egy releváns, a társadalmi feszültségekre és konfliktusokra cselekvő módon reagálni képes antropológiai terület, az aktív társadalomtudomány egyik reprezentánsa lehet. A tények megállapításán túl természetesen fel kell tennünk a kérdést, vajon hozzájárulhat-e az alkalmazott antropológia a fent vázolt makro folyamatok és vélekedések megváltoztatásához? 2014 végén kiegészítve az eredeti szöveget a kérdés ma már több is lehet: vajon hogyan adhatná át az antropológia a kulturális másság megértésére törekvő attitűdjét egy egyre ingerültebb és intoleránsabb társadalomnak?
3. A második, szűkebb kontextus, maga az antropológiai kontextus. A kulturális antropológia sajátos kettősségben kezdi a 21. század második évtizedét Magyarországon. Akadémiai jelenléte mindössze egyéni kutatói érdeklődésekben érhető tetten, amely messze nem elegendő a tudomány sajátosságait autonóm és szuverén módon képviselő intézményesülés megteremtésére. (A kulturális és szociálintropológia teljes mellőzésével létrejött, de a 'fizikai' jelzöt tudatlanságból vagy szándékosan használni feledő, osztályközi fizikai antropológiai akadémiai bizottságot értelemszerűen teljesen irrelevánsnak tekintem itt.)
4. A kulturális antropológia két létező egyetemi képzőhelyén keresztül korlátozott hallgatói kör számára érhető el teljes spektrumú antropológiai képzés. Mindeközben mára világos, hogy a kulturális antropológiai módszertan és elmélet a társadalom- és bölcsészettudományok rendkívül széles körét termékenyítette meg, és a rendszerváltást követő társadalomtudományi változások egyik igazán nagy hatású intellektuális kalandja volt. Mára számos társadalomtudományi kutatás öntudatlanul is az antropológiai módszertani fordulat hasznát és tanulságait élvezzi, az antropológia kultúrafogalmát használja, és reményeim szerint az antropológiai szemléletet terjeszti. Éppen ezért az antropológia esetleges további intézményesülése messze nem lehet egy zárt kör tevékenysége: ha akarunk valamit az antropológiával, érdemes szélesre tárni a kaput. Kár tagadni, hogy szociológusok, kommunikáció- és médiakutatók, vallástudósok és most hadd

ne folytassam a felsorolást, mind rendkívül sokat tettek az antropológia mai elterjedtségéért. Kisajátíthatja ezt egy akadémiai törzs saját vadászmezőjeként, de ez nagy hiba lenne.

5. E sorok szerzője egy antropológia szakkal nem bíró nagy egyetemen félévente másfélszáz nem antropológia, de társadalomtudományi szakon tanuló hallgatót igyekszik ebbe az intellektuális kalandba integrálni. Nemcsak a katedrán kwakiutl táncot előadó Boas, a sátorban gépelő, bennszülöttek megfigyelte Malinowski, Don Featherstone antropológiai abszurdja vagy a Gypsy side kelti fel a hallgatók érdeklődését ezen a kötelező antropológia kurzuson. El kell ismerni, hogy minden, a társadalom pusztá megértésén túlmutató antropológiai akció, ismeret motiválta cselekvés kiemelt figyelmet kap a hallgatóstól.
6. Emlékeim szerint (sajnos korabeli levelezésünket nem találtam meg) körülbelül egy évtizeddel ezelőtt Biczó Gábor szűkebb körben már vitát kezdeményezett az alkalmazott antropológiáról. Akkor, és azóta is, ugyanaz a feloldhatatlan ellentmondás kísért az alkalmazott antropológia kapcsán. Egyfelől az antropológia determinálva van egy cselekvő, segítő szerepre – részben egyfajta posztkoloniális lelkiismeret-furdalástól is inspirálva, de alapvetően a bennszülött értelmezés feltárása iránti nyitottsága miatt. Annak, aki egy lokális, általában erőtlen közösség világát megismeri, nem kell a Nyugat történelmi jelentőségű hatalmi visszaélésein meditálnia ahhoz, hogy ismereteit az adott közösség szolgálatába állítsa. Mindannyian, akik kiszolgáltattott közösségek körében valaha is kutatást végeztünk, ismerjük a cselekvés, a segítség vágyát, amely minket, a kis világok és a nagyobb kontextusok között ingázókat elragad. Ez ráadásul a hasznosság és relevancia egészen újszerű, az akadémiától távol eső, magyarázatra nem szoruló, széles körben megérthető dimenzióit nyitja meg az antropológiának.
7. Másfelől viszont, a kortárs kulturális antropológia mint ontológiai és episztemológiai alapállása miatt alapvetően értelmező és követő társadalomtudomány aktívba 'kapcsolása' kétségkívül komoly etikai problémákat vet fel. Biczó ezt az ellentmondást Sol Tax nyomán a következő módon véli feloldhatónak: „Az akcióantropológia eszméje abból ered, hogy a minél alaposabb »tisztá« (elméletorientált antropológiai) tudományos kutatás a tanulmányozott életvilág olyan részletekbe menő megértését eredményezi, ami lehetővé teszi a tudás gyakorlati alkalmazását a »bennszülöttek« érdekében, de szigorúan értékrendjünkkel összhangban. Ahhoz, hogy a »bennszülöttek« érdekeit értékrendjük mentén képviselhesse az akció antropológus, intellektuális és politikai függetlenségre van szüksége, ami némiképpen az akadémiai tudóstól és az alkalmazott antropológia hagyományos felfogásától eltérő feltételeket követel, amennyiben az utóbbi tevékenységének finanszírozását és a tudományszakmai elvárásokat tekintve az egyetemi és más hatalmi függelmi viszonyoknak kiszolgáltattott szereplő (Tax 1964: 257).” Az alkalmazott antropológia igazi kihívása az, képes-e ezt a kényes egyensúlyt fenntartani. Képes-e elfogadni például azt, hogy egy segítségre szoruló helyi közösség utasítsa el jobbító elképzeléseit?
8. Az alkalmazott antropológiából ismert számos jó példa mellett nem lehet figyelmen kívül hagyni az antropológia alkalmazása kapcsán jelentős visszhangot kiváltó rossz példákat sem. Az antropológia nyilvánvalóan olyan szintű megismerését teszi lehetővé a vizsgált társadalmaknak, amely komoly stratégiai előnybe is fordítható. Ugyan már kiindulásakor sem egyezett az alkalmazott antropológia alapfelfogásával, mégis az antropológia használatának talán legnagyobb vihart kavart közelmúltbeli esete a Human Terrain System. A helyi kultúra és társadalom antropológiai megértését az amerikai hadsereg Irakban és Afganisztánban végső soron taktikai előny megszerzésére használta. A vita mára közismert (én az *Anthropology Today* 2007–2009 közötti számaiban követtem), ahogyan az is, hogy a HTS-sel és az abban résztvevő társadalomtudósokkal szemben az amerikai antropológiai közvélemény heves kritikát fogalmazott meg.
9. Ezen rossz példa ellenére az antropológiai tudás természetesen alkalmazható és jól is alkalmazható. Az ENSZ sikertelen béketeremtési kísérletei után 1995-ben minden segélyszervezet elhagyta a polgárháborútól dúlt Szomáliát. Ez komoly menekülthullámot váltott ki, amely 1995–96 körül érte el Finnországot. 1996-tól 2004-ig összesen három évet élve Finnországban érdek-

lódéssel követtem, hogy a finn antropológia és általában a társadalomtudományok milyen szerepet játszanak a szomálok megértésében és megértetésében. Kezdeti kisebb konfliktusok után a bevándorlók által alkalmazott, eufemisztikusan 'női körülmetelésnek' nevezett gyakorlat körül kialakult vita kapcsán vált láthatóvá, hogy az antropológiai ismeretszerzés egy ilyen társadalmi konfliktushelyzetben milyen módon segítheti a kölcsönös megismerést és megértést.

10.

És természetesen egyúttal a változást, a kölcsönös kulturális változást is. Áttekintve ugyanis a szakirodalomból ismert példákat szembeűnő, hogy az alkalmazott antropológia nagyon gyakran jelenik meg jelentős társadalmi-kulturális változások esetén. Napjainkra nem kérdés, hogy a területileg körülhatárolható közösségek kulturális sajátosságainak leírása helyett az antropológia egyre inkább a globalizáció és migráció okozta kulturális keveredés kutatójává kell, hogy váljon. Dominancia és peremhelyzet, hibriditás és kreolizáció, identitás-performansz és -elrejtés, a digitális világ szub- és nosztalgia-kultúrái – mindezek, a meghatározó, az antropológia saját határain kívül is inspiratív kultúratudományi, kulturális antropológiai kutatások az egyént és közösségeit alkalmazkodásra kényszerítő kulturális változások viharát próbálják megérteni. Talán ez a magyarázat arra, hogy a csendes és megismerő szemlélődés helyett miért érezzük azt egyre gyakrabban, hogy cselekedni és tenni kell. Viszont folyamatosan önreflexíven feltéve a kérdést: kiért és miért – észben tartva Fodor Ákos *Metagnoszeológia* című, itt különösen aktuális haikuját:

*Én soha másban
nem csalódom, csak saját
ítéletemben.*

IRODALOM

TAX, SOL

1964 Horizons of Anthropology. Chicago: Aldine Publishing.